

ΣΧΟΛΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΥ ΠΡΟΤΕΙΝΟΝΤΑΙ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΟΥ 11^{ου} ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΟΥ ΜΑΘΗΤΙΚΟΥ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ
ΔΟΚΙΜΙΟΥ με θέμα: «**Αίσθηση, νόηση και το ερώτημα για τη γνώση**»
- απευθύνονται κυρίως στους καθηγητές -

Εισαγωγικό

Η πραγματικότητα μας δίδεται πάντα αυτονόητα. Στην καθημερινή μας αυτοκατανόηση είναι η μεγαλύτερη βεβαιότητα, την οποίαν κατέχουμε, και εξ ίσου αυτονόητο μας φαίνεται ότι διαθέτουμε βέβαιη γνώση για τα πράγματα και τις καταστάσεις, μέσα στις οποίες προσανατολιζόμαστε, κινούμαστε και σχεδιάζουμε τις ενέργειές μας με επιτυχία αναπτύσσοντας επιστήμη και τεχνολογία. Από αυτήν την άποψη αποτελεί τεράστιο επίτευγμα της θεωρητικής δύναμης του ανθρώπινου στοχασμού το γεγονός ότι έθεσε το ερώτημα: τι σημαίνει γνώση και πώς είναι δυνατόν να γνωρίζω! Προσκαλούμε τους μαθητές να μπουν μέσα στη διαδικασία αυτής της αναζήτησης και να πάρουν μια γεύση της μεγάλης αυτής διανοητικής προσπάθειας που καταβλήθηκε δια μέσου των αιώνων.

Όπως πάντα η επιλογή κειμένων πηγών χρησιμεύει στην οριοθέτηση του πεδίου του θέματος και δίνει ένα πλαίσιο για την μελέτη και τη συζήτηση ερωτημάτων. Οι επιλογές των κειμένων για τον φετινό διαγωνισμό εστιάζουν, όπως θα διαπιστώσετε, κυρίως στην *ανάλυση* του δεδομένου της γνώσης *στις συνιστώσες που την συγκροτούν* και λιγότερο στη συστηματική ανάπτυξη των θεωριών των φιλοσόφων που επιλέγουμε. Η ανάλυση αυτή αποκάλυψε δύο συνιστώσες που εμπλέκονται στη γνωστική μας σχέση με τον κόσμο, την νόηση και την αίσθηση, αλλά ταυτόχρονα φανέρωσε και τον μάλλον αντιθετικό τους χαρακτήρα. Έτσι η φιλοσοφική προσπάθεια θεμελίωσης της γνώσης έλαβε συχνά, ανά τις εποχές της ιστορίας, τις διαστάσεις μιας δραματικής διαμάχης μεταξύ αίσθησης και νόησης ή μιας εξ ίσου δραματικής προσπάθειας ανάδειξης της συνέργειας αυτών των δύο λειτουργιών για την συγκρότηση γνώσης. Πρόκειται για μια μεγάλη προσπάθεια του ανθρώπινου πνεύματος να γνωρίσει εν τέλει τον εαυτό του.

Τα κείμενα είναι επιλεγμένα έτσι, ώστε να μπορεί κανείς να παρακολουθήσει σε αδρές γραμμές τον ιστορικό διάλογο μεταξύ βασικών διαφορετικών προσεγγίσεων με εστίαση πάντα τους καθορισμούς της νόησης και της αίσθησης και της μεταξύ τους σχέσης από την ελληνική κλασική αρχαιότητα, δια μέσου του καρτεσιανού ορθολογισμού και του εμπειρισμού του Λοκ έως τον Καντ, του οποίου η θεώρηση αποτελεί ως και σήμερα το υπόβαθρο για τον τρόπο που κατανοούμε τη γνώση και τη γνωσιολογική μας σχέση με τον κόσμο.

Οι καθηγητές που θα υποστηρίξουν τους μαθητές, αλλά και οι ίδιοι οι μαθητές, είναι όπως πάντα ελεύθεροι να χειρισθούν τα θέματα αυτά, γύρω από το άξονα που δίνουμε, με δική τους πρωτοβουλία, να εμπλουτίσουν το υλικό, επίσης να κρίνουν, ποιά από αυτά τα κείμενα θα διαβάσουν πρωτογενώς κλπ.. Τα σχόλια που ακολουθούν προσανατολίζουν σχετικά με την θεματική εστίαση των κειμένων που προτείνουμε. Σε καμμία περίπτωση δεν πρέπει να λειτουργήσουν δεσμευτικά για τον τρόπο που θα χειρισθείτε εσείς τα κείμενα και το περιεχόμενό τους με τις ομάδες των μαθητών σας. Επίσης τα ερωτήματα του Διαγωνισμού δεν θα «εξετάσουν» ιστορικές γνώσεις των μαθητών, αλλά οι μαθητές θα έχουν την ευκαιρία να χρησιμοποιήσουν την κατανόησή τους και τις γνώσεις τους ελεύθερα σε κριτικά ερωτήματα πάνω στο ζήτημα της γνώσης.

Πλάτωνος *Φαίδων*, 64d – 68b6 και 72e2 – 79e8

Στο ερώτημα για το ζήτημα της γνώσης και της αλήθειας ο διάλογος Φαίδων ανοίγει μια σειρά από ερωτήματα για τη σχέση σώματος και ψυχής, τα οποία γίνονται καθοριστικά σ' όλην την μετέπειτα πορεία του φιλοσοφικού στοχασμού.

Στην *πρώτη* από τις δύο ενότητες αναλύεται κυρίως το δεδομένο της κοινωνίας του σώματος με την ψυχή στον άνθρωπο μέσω της αίσθησης και αποκαλύπτεται, ότι είναι δυνατόν να

διαχωρίσουμε ένα μέρος της ψυχής που παραμένει ανέπαφο από τις σωματικές επιδράσεις. Εδώ θα συναντήσουμε διακρίσεις όπως ανάμεσα στην «ανακρίβεια» και «ασάφεια» της αισθητηριακής αντίληψης έναντι της «καθαρότητας» και «ακρίβειας» της «αμιγώς διανοητικής» σκέψης κ.α.. Στην *δεύτερη* ενότητα θα συναντήσουμε την οντολογική διάκριση μεταξύ της φύσης του σώματος και της ψυχής, τα επιχειρήματα για την προϋπαρξη της καθαρής διανοητικής ψυχής ανεξάρτητα από το σώμα και τη θεωρία της ανάμνησης για τη γνώση.

Πλάτωνος *Θεαίτητος*, 151d5 – 161a3 και 183c4 – 186e

Ο διάλογος *Θεαίτητος* θεωρείται το πρώτο συστηματικό έργο γνωσιολογίας στην ιστορία του φιλοσοφικού στοχασμού. Θέμα της *πρώτης* ενότητας που επιλέγουμε αποτελεί η ανασκευή της θέσης ότι η γνώση είναι αίσθηση. Εδώ ο Πλάτων μας δίνει μια *πρώτη συστηματική αναλυτική της αίσθησης και της κατ' αίσθησιν αντίληψης*, εντοπίζοντας μια σειρά λογικών χαρακτηριστικών που διακρίνουν την αίσθηση από την γνώση, όπως τη διάκριση του «φαίνεσθαι» από το «είναι», της «κίνησης» και του «γίνεσθαι» από το «είναι» και συνδέουν τη γνώση και την αλήθεια με την αξίωση του «είναι». Η *δεύτερη ενότητα*, την οποίαν έχουμε επιλέξει, συνεχίζει την αναλυτική αυτή προσέγγιση εντοπίζοντας τώρα τα χαρακτηριστικά εκείνα που καθορίζουν το είναι και τη γνώση. Στο πλαίσιο αυτό εισάγονται βασικές έννοιες όπως της πολλαπλότητας («πολλά») και ενότητας («έν»), αναδεικνύεται η συνάφεια του είναι με την ενότητα και περιγράφεται η σύλληψη του «είναι» ως διαδικασία ενοποίησης των πολλών σε κάτι κοινό («τα κοινά λαμβάνει»), που δεν μπορεί να συνεισφέρει το σώμα αλλά μόνο η ψυχή.

Αριστοτέλους *Μετά τα Φυσικά*, A1 980a 21 – 982a 1

***Αναλυτικά Υστερα*, B19 99b 15 – 100b 16**

***Περί Ψυχής*, B5-6, αποσπάσματα: 416b 33 - 417a15 και 417b 18 - 418a 27,**

B12 424a 17- 424b 21, Γ7-8, απόσπασμα: 431b - 432a 14

Η γνωσιολογία του Αριστοτέλη είναι μια σύνθετη θεωρία, που συνάμα παρουσιάζει σε μεγάλο βαθμό ερμηνευτικές δυσκολίες, που απασχολούν μέχρι σήμερα την επιστημονική συζήτηση. *Καθόλου σκόπιμο δεν είναι να μας απασχολήσουν αυτές οι συζητήσεις εδώ*. Οι επιλογές μας αποφεύγουν κατά το δυνατόν τέτοιες δυσχέρειες και στοχεύουν να δείξουν αφ' ενός την διαφοροποίηση του Αριστοτέλη από τις θέσεις του Πλάτωνα με την οντολογική προτεραιότητα που δίνει στα ατομικά αισθητά και την συνάρτηση της νοητικής λειτουργίας με την εμπειρία. Αφ' ετέρου παρουσιάζουν κάποιες ενδιαφέρουσες αναλύσεις που φωτίζουν τη διαδικασία της αισθητηριακής αντίληψης, όπως π.χ. τη διάκριση της αίσθησης ως *ψυχικής δύναμης* από τη φυσική λειτουργία των αισθητηρίων οργάνων, την αναγνώριση της *αναπαραστατικής λειτουργίας* της αίσθησης, το διαχωρισμό των επί μέρους αισθημάτων από την συνολική αντίληψη ενός εμπειρικού αντικειμένου, την αναγνώριση του είδους μέσα στην εμπειρία του συγκεκριμένου.

Τα επιλεγμένα σύντομα αποσπάσματα μπορούν να διαβαστούν ενιαία απλώς για να φωτίσουν τις βασικές γραμμές της διαφορετικής αυτής θεώρησης, χωρίς να σταθεί κανείς σε τεχνικά δύσκολα ζητήματα της αριστοτελικής φιλοσοφίας.

Ρενέ Ντεκάρτ, *Στοχασμοί περί της πρώτης φιλοσοφίας*, μετφρ., σχόλια Ε. Βανταράκης,

εκδόσεις Εκκρεμές, Αθήνα 2003: 1^{ος} και 2^{ος} Στοχασμός, σελ. 59-85

***Οι αρχές της Φιλοσοφίας, I & II*, εισαγ., μετφρ., σχ. Β. Γρηγοροπούλου,**

εκδόσεις Εκκρεμές, Αθήνα 2012, μέρος πρώτο παρ. 7-16 και 43-50, μέρος

δεύτερο παρ. 1-4

Ο ρατιοναλισμός του Ντεκάρτ απηχεί τα πρότυπα των μαθηματικοποιημένων επιστημών της φύσης που αναπτύσσονται ραγδαία από την εποχή της Αναγέννησης. Στα αποσπάσματα από τα δύο έργα που επιλέγουμε θα βρούμε κατ' αρχάς την στροφή προς το υποκείμενο της γνώσης και

την εσωτερική εμπειρία του Εγώ ως το μοναδικό θεμέλιο κάθε δυνατής γνώσης, κάτι που στο εξής καθορίζει την νεωτερική γνωσιολογία. Παράλληλα βλέπουμε όμως πώς το αίτημα για απόλυτα βέβαιη γνώση, απαλλαγμένη από κάθε σχετικισμό, επιβάλλει να ταυτιστεί το Εγώ με ένα υπερατομικό αμιγώς σκεπτόμενο πράγμα (υπόσταση) που κατέχει από τη φύση του όλες τις καθαρές και διακριτές ιδέες και μπορεί να διαχωρισθεί από όλα τα περιεχόμενα που δίδονται στην ατομική συνείδηση από το σώμα. Σε συνάρτηση με αυτό συναντάμε πάλι και με νέα επιχειρήματα μια ριζική απόρριψη της αίσθησης ως πηγής γνώσης για τα ίδια τα πράγματα. Αντικείμενο γνώσης μπορούν να γίνουν τα αισθητά μόνο στο βαθμό που μπορούν να συλληφθούν με καθαρά νοητικό τρόπο, δηλαδή ως έκταση που μπορεί να συλληφθεί μαθηματικά.

John Locke, Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση, εισαγ., μετφρ., σχ. Χρ. Ξανθόπουλος, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2016: Βιβλίο πρώτο: κεφάλαιο 2, παρ. 1-16 και Βιβλίο δεύτερο, κεφάλαιο 1.

Ο εμπειρισμός του Τζων Λοκ αποτελεί μια απάντηση στην θεωρία της γνώσης του Ντεκάρτ. Στο πρώτο απόσπασμα που επιλέγουμε (Δοκίμιο Ι.2) ο Λοκ καταθέτει μια σειρά επιχειρημάτων και παραδειγμάτων από την εμπειρία, που εύκολα μπορεί να τα παρακολουθήσει κανείς, τα οποία ανατρέπουν την θέση για την ύπαρξη έμφυτων ιδεών, δηλαδή την ανεξάρτητη υπόσταση μιας τέλει νόησης. Στη δεύτερη ενότητα (Δοκίμιο ΙΙ.1) παρουσιάζονται οι βασικές παραδοχές της εμπειριστικής θεώρησης του Λοκ, σύμφωνα με την οποίαν κανένα περιεχόμενο συνείδησης δεν είναι δυνατόν που να μην προέρχεται είτε από την αίσθηση είτε από τις νοητικές λειτουργίες που επεξεργάζονται τις εντυπώσεις της αίσθησης.

Και τα δύο κεφάλαια που προτείνουμε μπορούν να διαβαστούν ως μια τέτοια ρωμαλαία απάντηση ενάντια στην μεταφυσική προϋπόθεση του λόγου. Η γραφή δεν είναι πυκνή, καθώς ο Λοκ εμφανίζεται υποχρεωμένος να αποκλείσει κάθε δυνατό αντεπιχείρημα της ορθολογιστικής θεωρίας και τα κείμενα μπορούν να προσπελασθούν σε μεγάλα βήματα.

Ιμμάνουελ Καντ, Κριτική του Καθαρού Λόγου, μετφρ. Α. Γιανναρά, τόμοι 2, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1996:

Υπερβατ[ολογ]ική Αισθητική, παρ.1, σελ. 105-109,

Υπερβατ[ολογ]ική Λογική Ι. «Περί της λογικής καθολου», τόμος 2, σελ. 15-17

«...των αντικειμένων αυτών.» και από την Αναλυτική των Εννοιών

ενότητες «Περί της λογικής χρήσεως του νου εν γένει» σελ. 35-37,

παρ. 9, «Περί της λογικής λειτουργίας της νοήσεως στις κρίσεις», μόνο σελ. 38,

παρ. 10, «Περί των καθαρών εννοιών της νοήσεως ή κατηγοριών», σελ. 45-51

Από την Κριτική του Καθαρού Λόγου του Ι.Καντ επιλέγονται σύντομα χαρακτηριστικά και βασικά αποσπάσματα, που φανερώνουν τον τρόπο με τον οποίον η γνωσιολογία του συνθέτει στοιχεία τόσο του εμπειρισμού και όσο και του ορθολογισμού σε μια ενιαία θεωρία της γνώσης. Σύμφωνα με την υπερβατολογική θεωρία του Καντ είναι η ίδια η δομή του υποκειμένου της γνώσης που καθορίζει α priori αναγκαία τους όρους, υπό τους οποίους συγκροτείται κάθε δυνατή γνώση για τον άνθρωπο, και οροθετεί έτσι την αντικειμενική γνώση του κόσμου ως γνώση φαινομένων της ανθρώπινης αντίληψης. Η καντιανή θεώρηση εγκαταλείπει έτσι και κάθε αξίωση υπερβατικής ή απόλυτης γνώσης των πραγμάτων καθ'εαυτά. Η α priori δομή της υποκειμενικότητας αφορά τόσο στις μορφές, υπό τις οποίες είναι δυνατή η αποκτήση εποπτείας από τις αισθήσεις, όσο και στις δομές που καθιστούν δυνατή τη λογική οργάνωση του υλικού της εποπτείας σε αντικείμενα, στα οποία μπορούμε να αναφερόμαστε εννοιολογικά. Τα αποσπάσματα που έχουμε επιλέξει αφορούν αφ' ενός στις α priori μορφές της αισθητικότητας και αφ'ετέρου στις α priori μορφές της λογικότητας στον Καντ, και περιορίζονται στις εισαγωγικές μόνο παραγράφους.